

The right to worship and access and the issue of the legal regime governing Jerusalem

Mohammad Ali Hashemi*

Abstract

The Israeli-Palestinian conflict remains one of the most complex and intractable challenges facing the international community. Central to this conflict is the question of Jerusalem's status. Jerusalem holds profound religious significance for Judaism, Christianity, and Islam, each with holy sites located within the city. The right to worship and access to these sites for all faiths must be a key consideration in any final resolution. Both the Israeli government and the Palestinian Authority view Jerusalem as their capital, making control of the city a critical red line for both parties.

This research seeks to propose a potential solution to the Israeli-Palestinian conflict based on the principle of freedom of worship and access to Jerusalem for followers of all three Abrahamic religions. Drawing upon the teachings of international human rights law and Islamic jurisprudence, the paper argues that a framework guaranteeing such access can be established.

The research methodology employs analytical reasoning with a comparative and interdisciplinary approach. Specifically, the paper compares and adapts the teachings of Islamic jurisprudence with those of international law, particularly the international human rights system, as they relate to the issue at hand. Based on this analysis, the concept of recognizing Jerusalem as an independent entity emerges as a potential solution.

How to Cite: Hashemi, M. A. (2024). The right to worship and access and the issue of the legal regime governing Jerusalem, *Journal of Legal Studies*, 16(1), 289-318.

---

* Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Sciences, Shiraz University, Iran. Email: mohammadalhashemi@shirazu.ac.ir.

An independent Jerusalem could guarantee the right of access for all religious groups to their holy sites. This aligns with the principles of the international human rights system, Islamic jurisprudence, and Islamic legal foundations. Moreover, it fulfills the objectives of Sharia law concerning freedom of worship and access. Reconsidering the independence plan through the lens of human rights and religious texts reveals its potential for greater success compared to other conflict resolution proposals.

Therefore, this research explores the concept of internationalizing and recognizing Jerusalem as an independent entity. It examines how this concept aligns with the right to worship and access, potentially reducing the conflict's intensity and paving the way for a final resolution. The paper will also discuss the functionality and challenges associated with this plan.

Key findings from the research analysis and proposal include:

1. **Jerusalem's Significance in Abrahamic Religions:** Judaism, Christianity, and Islam all hold Jerusalem in high regard due to its historical and religious significance. Specific places of worship for each religion are located within the city.
2. **The Right to Worship and Access in Human Rights:** The right to worship and access to holy sites is a fundamental principle enshrined in human rights documents and the international human rights system. This right encompasses the freedom to conduct individual and communal worship, as well as the freedom to build and maintain places of worship.
3. **Respect for Religious Symbols in Islam:** The Quran emphasizes the principle of "freedom of belief" alongside "respect for religious rituals, symbols, and figures." This principle extends to protecting and defending places of worship belonging to other religions.
4. **Jerusalem's Status in the Partition Resolution:** The United Nations General Assembly Resolution 181, adopted in 1947, envisioned Jerusalem as an independent corpus separatum (separate entity). The need for Jerusalem's independence has been echoed in other international documents.
5. **Alignment with Islamic and Human Rights Principles:** Recognizing Jerusalem's independence aligns with the teachings of the international human rights system, Islamic jurisprudence, and Islamic legal foundations. It upholds the objectives of Sharia law concerning freedom of worship and access.
6. **Guaranteeing Access and Reducing Conflict:** An independent Jerusalem would guarantee the right of access for followers of all religions to their holy sites. Defining the legal status of Jerusalem and ensuring access could potentially lessen the intensity of the Israeli-

Palestinian conflict and render religious justifications for violence obsolete.

7. **Favorable Conflict Resolution Scenarios:** Due to its alignment with human rights principles and relevant resolutions from the United Nations Security Council, General Assembly, and other international bodies, conflict resolution scenarios based on Jerusalem's independence hold greater promise.
8. **Challenges and Realities:** The biggest challenge to the independence plan is its potential incompatibility with the current discourse of both parties involved in the conflict. However, political solutions are often driven by realities on the ground rather than ideals. Furthermore, the disruption of regional geography caused by Israeli policies may obstruct the implementing the plan.

Keywords: Jerusalem, the right to worship, the international law of holy places, Islam and freedom of belief, the Israeli/Palestinian conflict.

Article Type: Research Article.

حق بر عبادت و دسترسی و مسئله رژیم حقوقی حاکم بر بیت المقدس

محمدعلی هاشمی*

چکیده

کنترل بیت المقدس مهم ترین مسئله منازعه اسرائیلی-فلسطینی است. دولت اسرائیل و قانون اساسی فلسطین بر پایتختی بیت المقدس تأکید دارند. بیت المقدس به عنوان یک سایت مذهبی، مورد ادعای پیروان ادیان یهودی، مسیحی و اسلامی است. تضمین دسترسی پیروان این ادیان به بیت المقدس سنجه-ای است که باید در حل نهایی منازعه مورد توجه باشد. تلاش برای ارائه سنجه‌ای پیشنهادی برای حل منازعه اسرائیلی-فلسطینی بر اساس آموزه حق بر عبادت و دسترسی پیروان ادیان یهودی، مسیحی و اسلامی به بیت المقدس مسئله این پژوهش است. روش این پژوهش در مرحله دآوری تحلیلی و تطبیقی است. به نظر می‌رسد که با توجه به آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر و مبانی فقهی حل این منازعه با تأکید بر «طرح شناسایی استقلال بیت المقدس»، به نوعی در دسترس است. طرح شناسایی استقلال بیت المقدس تضمین‌کننده حق دسترسی پیروان ادیان مختلف به سایت‌های مقدس مورد ادعای خویش است. شناسایی استقلال بیت المقدس همسو با آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر و مبانی و آموزه‌های اسلامی و فقهی است؛ چنانکه تأمین‌کننده مقاصد شریعت در زمینه حق بر عبادت و دسترسی است. بازخوانی طرح استقلال با ادبیات حقوق بشری و دینی باعث می‌شود که سناریوهای همسو با آن، در مقایسه با دیگر طرح‌های حل منازعه، توفیق بیشتری داشته باشد.

---

* استادیار حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، بخش حقوق خصوصی و اسلامی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

Email: mohammadalhashemi@shirazu.ac.ir.

واژگان کلیدی: بیت المقدس، حق بر عبادت، حق بر دسترسی، حقوق بین الملل مکان های مقدس، اسلام و آزادی عقیده، منازعه اسرائیلی - فلسطینی.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی.

سرآغاز

بحران فلسطین از جمله چالش ها و بحران های پیچیده جامعه بین الملل است. این بحران با ریشه های امروزی از سال ۱۹۴۷ و در اواخر قیمومیت بریتانیا بر فلسطین، شروع شده و تا به الآن ادامه داشت است (Milton Edward, 2011: 29). چنانکه اتفاقات اکتبر ۲۰۲۳ به خوبی ثابت کرده است که گذر زمان نیز از شدت آن به هیچ وجه کم نمی کند. مسئله کنترل بیت المقدس در کنار وضعیت پناهندگان و آوارگان، تعیین حدود مرزی و اسکان یهودیان از ابعاد منازعه فلسطینی - اسرائیلی است. در این میان، کنترل بیت المقدس مهم ترین مسئله این منازعه است.

وضعیت بیت المقدس به عنوان سایت مذهبی مورد ادعای پیروان ادیان یهودی، مسیحی و اسلامی با توجه به مسئله حق بر عبادت و دسترسی به آن برای تمام پیروان این ادیان، مسئله ای است که باید در حل نهایی منازعه مورد توجه باشد، زیرا امروزه آموزه های حقوق بشری در حال تبدیل به قواعد آمره ای است که دولت ها حداقل در ظاهر خود را پایبند به آن می دانند. اگرچه اعلامیه جهانی حقوق بشر و دیگر اسناد حقوق بشری مثل میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، در مواردی روند کامل تصویب قراردادی را طی نکرده و الزام های قانونی برای اجرا ندارد ولی در عرف بین الملل جایگاه ممتازی به دست آورده تا به آنجا که در برخی کشورها حتی در نوشتن قانون اساسی از این حقوق الهام گرفته می شود؛ چنانکه جایگاه اعلامیه باعث شده تا در چارچوب سازمان ملل، تمام ارکان سازمان در تصمیم گیری ها به آن توجه ویژه داشته باشند (Pelino, 2011: 427-428). یکی از آموزه های بنیادین که اسناد حقوق بشری و نظام بین المللی حقوق بشر بر

آن تأکید می‌کند، «حق بر عبادت» است (E/A/CONF.151/26/Rev.1 (vol. I). (E/A/810(1948).A/HRC/RES/49/5).

«حق بر عبادت» به مثابه حق برخورداری از آزادی برای انجام و ادای عبادات فردی و گروهی، یکی از مصادیق آزادی عقیده و مذهب است. در عرف دین‌پژوهی معاصر، عبادت کلیه اعمالی است که از تجربه دینی مایه گرفته یا با تجربه دینی مشخص می‌شوند. به بیانی، عبادت کنش پرستش از جانب انسان دین‌دار است (Wach, 1999:26).

در این میان تلاش برای ارائه سنجه‌ای پیشنهادی برای حل منازعه اسرائیلی - فلسطینی بر اساس آموزه حق بر عبادت و دسترسی پیروان ادیان یهودی، مسیحی و اسلامی به بیت‌المقدس، مسئله این پژوهش است. چنانکه به نظر می‌رسد با توجه به آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر و مبانی فقهی و دینی برساخته شدن و شکل‌گیری گفتمانی در جهت حل این مسائل در دسترس است. بر این اساس در این پژوهش ضمن تبیین حق بر عبادت و دسترسی در آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر و مبانی اسلامی با در نظر داشتن وضعیت بیت‌المقدس به‌ویژه با تأکید بر «قطعنامه ۱۸۱ بیست و نهم نوامبر ۱۹۴۷ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در زمینه حکومت آینده فلسطین»، ایده بین‌المللی‌سازی و شناسایی استقلال بیت‌المقدس با توجه به مسئله حق بر عبادت و دسترسی و برونداد آن در راستای کاهش ابعاد منازعه فلسطینی / اسرائیلی و حل نهایی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. چنانکه در به انجام رسیدن سیر پژوهش کارکرد و چالش‌های این ایده مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

۱. نظام بین‌المللی حقوق بشر و مسئله حق بر عبادت و دسترسی به مکان‌های مقدس

مکان‌های مقدس، مکانی در حوزه جغرافیایی مشخصی است که پیروان یک یا چند دین و یا مذهب به تقدس آن باور دارند. چنانکه این مکان‌ها ممکن است «بش‌ساخت»^۱ باشند

یا «پدیده‌ای طبیعی»^۱. با این توضیح کلیسا، کنیسه، معبد، مسجد، قبرستان، درخت، رودخانه، تپه و جنگلی خاص در شمار مکان‌های مقدس است. لزوم نگهداری، حفاظت و حق دسترسی به مکان‌های مقدس زمینه‌ساز شکل‌گیری ادبیات حقوقی در گستره ملی و فراملی در باب مکان‌های مقدس شده است (Pike, 1988: 227). بحث از «حقوق بین‌الملل مکان‌های مقدس» و بازخوانی ادبیات موجود و توسعه بنیادین آن محور پژوهش‌های نویسنده در دو پژوهش «مکان‌های مقدس در آموزه‌های اسلامی و حقوق بین‌الملل»، (Hashemi, 2015) و «حج و حقوق بین‌الملل» (Hashemi, 2017) بوده است.

امروزه در سطح بین‌المللی به‌ویژه با آمره شدن ارزش‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر، حرمت و قداست مکان‌های مقدس به سطحی ارتقا یافته که صلاحیت سرزمینی کشورهایی که این مکان‌های در مرزهای سرزمینی آن واقع شده را محدود کرده است؛ چنانکه به‌طور مشخص جایگاه و اعتبار حرم مکی و مدنی در میان مسلمانان باعث محدود شدن صلاحیت‌های حاکمیتی حکمرانان حجاز شده است. امروزه حاکمیت پادشاهی سعودی در راستای همین اعتبار حرم مکی و مدنی، خود را خادم این دو حرم دانسته و به آن اذعان می‌کند. «خادم‌الحریمین الشریفین»، صفت رسمی پادشاهان این حاکمیت است (Hashemi, 2015: 72-73).

شناسایی و شکل‌گیری «حقوق بین‌الملل مکان‌های مقدس»، متأثر از آموزه حق بر عبادت و دسترسی در نظام بین‌المللی حقوق بشر است. شناسایی و تضمین حق دسترسی به مکان‌های مقدس و لزوم برخورد با نابداری مذهبی در این مکان‌های در شمار مسئولیت‌های دولت حکمران است. چنانکه به نظر می‌رسد توسعه «اصل مسئولیت حمایت^۲»، به حمایت از مکان‌های مقدس نیز در زمینه «حقوق بین‌الملل مکان‌های مقدس» تحولی در بنیان‌ها و ضمانت اجرای آن باشد.

1. Natural Objects

2. Responsibility to Protect

در همین راستا مقرردهم «اعلامیه جهانی حقوق بشر»^۱ در جهت اعلان و شناسایی حق آزادی مذهبی اعلام می‌دارد که: «هر کس حق دارد که از آزادی فکر، وجدان و مذهب بهره‌مند شود. این حق متضمن آزادی تغییر مذهب یا عقیده و ایمان است و نیز شامل تعلیمات مذهبی و عبادت و اجرای مراسم دینی است. هر کس می‌تواند از این حقوق به‌طور خصوصی یا به‌طور عمومی برخوردار باشد» (E/A/810(1948)). کمیته حقوق بشر با ارائه تفسیری موسع از واژه «worship»، ساخت‌وساز و نگهداری اماکن مذهبی را از جمله الزام‌های پذیرش حق بر عبادت دانسته است (HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994)).

همچنین اعلامیه «رفع تمامی اشکال تبعیض مبتنی بر مذهب یا عقیده»^۲ بر آزادی دینی و مذهبی با شناسایی حق ابراز عقیده و مذهب در قالب کنش عبادی و انجام آیین‌های مذهبی یا حتی آموزش مذهب تأکید می‌کند. مقررده ششم این اعلامیه برخی از مصادیق این آزادی‌ها را به‌طور ویژه تبیین می‌کند و تأکید می‌کند که: «حق آزادی فکر، وجدان، مذهب یا عقیده، از جمله شامل آزادی‌های زیر می‌شود:

الف) انجام فرایض و برگزاری جلسات مذهبی یا عقیدتی، ایجاد و نگاهداری اماکنی برای این اهداف؛

ب) آزادی تأسیس و حفظ نهادهای خیریه یا بشردوستانه؛

ج) آزادی تهیه، کسب و استفاده از اشیاء و لوازمی که از طریق مراسم و یا از راه مذهب یا عقیده، فراهم شده؛

د) آزادی نوشتن، چاپ و انتشار نشریه درباره این موضوعات؛

ه) آزادی آموزش مذهب یا عقیده در مکان‌های مناسب با این اهداف؛

و) آزادی درخواست کمک‌های داوطلبانه، مالی و غیره از افراد و نهادها؛

1. Universal Declaration of Human Rights.

2. The Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief.

ز) آزادی تربیت، انتصاب، انتخاب یا تعیین رهبران مربوطه به طور متناوب و برحسب نیازها و هنجارهای هر مذهب یا عقیده؛

ح) آزادی رعایت ایام تعطیل و برگزاری جشن‌ها و مراسم مطابق تعالیم مذهبی یا عقیدتی؛

ط) آزادی ایجاد و برقراری رابطه با افراد و جماعات در زمینه مذهب یا عقیده، در سطح ملی و بین‌المللی». لازم به توضیح است که بند A از مقرر ششم اعلامیه «رفع تمامی اشکال تبعیض مبتنی بر مذهب یا عقیده» ضمن اذعان نسبت به حق بر آزادی عقیده و دین، برحق بر عبادت تأکید کرده و در راستای شناسایی آن در این سند نه تنها وجود عبادتگاه‌های مذهبی شناسایی شده بلکه گزاره «establish and maintain places for these purposes» بر حق ساخت‌وساز و نگهداری اماکن برای اهداف و عبادات مذهبی تأکید می‌کند (A/RES/36/55, 1981)). در کنار این، مقرر چهارم نیز بر تعهدات و مسئولیت دولت‌های عضو بر حمایت از این حق و اقدام در راستای رفع هر نوع تبعیض مبتنی بر مذهب یا عقیده تأکید کرده است (A/RES/36/55, 1981)).

چنانکه توجه به توانش کنوانسیون ۱۹۴۵ لاهه در زمینه حفاظت از اموال فرهنگی در مخاصمات بین‌المللی نیز راهی دیگر برای شناسایی مکان‌های مقدس در مخاصمات مسلحانه است. این کنوانسیون و توانش آن در زمینه مکان‌های مقدس مورد توجه برخی از بازرسان و دیدبانان سازمان ملل در زمینه حق دارا بودن مکان‌های مقدس قرار گرفته و در گزارش‌های خود به آن استناد می‌کنند (Hashemi, 2015:36). در همین راستا در جنگ و منازعات مسلحانه نیز بنا بر آموزه‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه از مکان‌های مقدس و کارکنان مذهبی حمایت‌های ویژه می‌شود. در ماده شانزده «پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو ۱۲ اوت ۱۹۴۹ در خصوص حمایت از قربانیان مسلحانه غیر بین‌المللی ژنو، ژوئن ۱۹۷۷»، ذیل موضوع «حمایت از اشیاء فرهنگی و مکان‌های عبادی» مقرر شده است: «بدون هیچ‌گونه خدشه‌ای به کنوانسیون لاهه راجع

به حفاظت از اموال فرهنگی در مخاصمه مسلحانه ۱۴ می ۱۹۵۴، انجام هرگونه عملیات جنگی که آثار تاریخی، کارهای هنری و مکان‌های عبادت را که سازنده میراث معنوی یا فرهنگی مردم باشد مورد هدف قرار دهد و استفاده از آن در حمایت از مقاصد نظامی ممنوع است» (Siah Rostami, 2013:413). در بند یک ماده نه همین پروتکل ذیل موضوع «حمایت از کارکنان پزشکی و مذهبی» تأکید می‌شود که: «کارکنان پزشکی و مذهبی باید مورد احترام قرار گرفته^۱ و به آن‌ها همه نوع امکانات و کمک‌های ممکن در خصوص اجرای وظایفشان داده شود» (Siah Rostami, 2013:411).

۲. آموزه‌های اسلامی و مسئله حق بر عبادت و دسترسی به مکان‌های مقدس

در کنار پذیرش درون‌دینی مکان‌های مقدس (Hashemi, 2017:71-72)، قرآن کریم با شناسایی «اصل آزادی عقیده»^۲ بر «اصل احترام به نمادها و شخصیت‌های آیینی و مذهبی»^۳ نیز تأکید می‌کند (Hashemi, 2009:221-228). چنانکه گزاره قرآنی «وَلَوْ لَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمْتُمْ صَوَامِعَ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»^۴، ضمن شناسایی عبادتگاه و اماکن مذهبی دیگر ادیان، دفاع و صیانت از آن را به خداوند نسبت می‌دهد. دین اسلام اگرچه هویتی را برای پیروان خود ترسیم می‌کند که به‌نوعی مرزبندی هویتی منجر می‌شود، ولی چنین نیست که دیگران و حتی غیر هم‌کیشان خود را به‌طور مطلق شناسایی

۱. مقرر در زمینه حقوق این پرسنل در درگیری‌های مسلحانه و جنگ است.

۲. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ»، «در دین، هیچ اکراه و اجباری نیست» (Surah Baqarah, verse 256).

۳. «وَلَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَدُوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ»، «به معبودانی را که کافران به‌جای خدا می‌پرستند، دشمنان ناسزا نگویند که آنان هم از روی دشمنی و نادانی به خداوند ناسزا خواهند گفت» (Surah An'am, verse 108).

۴. «و اگر خدا برخی از مردم را به‌وسیله برخی دیگر دفع نمی‌کرد، همانا صومعه‌ها و کلیساها و کنیسه‌ها و مسجدهایی که در آن‌ها بسیار نام خدا ذکر می‌شود به‌شدت ویران می‌شدند؛ و قطعاً خدا به کسانی که دین او را یاری می‌دهند یاری می‌رساند؛ مسلماً خدا نیرومند و توانای شکست‌ناپذیر است» (Surah Hajj, verse 40).

نکنند؛ توضیح آنکه دین اسلام و آموزه‌های قرآن نه تنها بر اختلاف‌ها تأکید نمی‌کنند، بلکه دیگران را به وحدت و همگرایی در سایه مشترکات فرامی‌خواند (Surah Al-Imran, verse 64). چنانکه در سطحی «پلورالیسم نجات و رستگاری»^۱ را نیز شناسایی کرده است؛ «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»^۲.

در این میان، مرحوم شهید ثانی احتمالی را طرح می‌کند که حتی به وقف مسلمان بر عبادتگاه و اماکن مذهبی دیگر ادیان نیز روا باشد؛ «أحتمل كون الوقف على الكنائس و البيع جائزا إذا كانت لأهل الذمّة، بناء على أن الوقف عليها وقف على أهل الذمّة و إن اختصّ ببعض مصالحهم»، «احتمال دارد که وقف بر کنیسه‌ها و کلیساها، در صورتی که متعلق به اهل ذمه باشد، روا باشد، زیرا وقف بر این اماکن در حکم وقف بر اهل ذمه و مصالح و منافع ایشان است» (Ameli, 1992:334).

البته در مقابل عده‌ای از فقیهان وقف مسلمان بر عبادتگاه‌های مذهبی دیگر ادیان را حرام دانسته‌اند. برخی البته در ضدیتی آشکار با دیگر ادیان، حتی تجدید بنا معابد دیگر ادیان و چاپ و نشر کتب دیگر ادیان از جمله انجیل را حرام دانسته‌اند. هیئت کبار العلماء در عربستان سعودی بر این عقیده تأکید می‌کنند (The Permanent Committee for Scientific Research and Fatwa, 2003).

۱. لازم به توضیح است که بین «پلورالیسم نجات و رستگاری»، با «پلورالیسم حقیقت»، تفاوت است. نویسنده ضمن باور به حقانیت اسلام شیعی، «پلورالیسم حقیقت» را نپذیرفته البته بر «پلورالیسم نجات و رستگاری»، تأکید می‌کند. البته این مسئله زمینه گفتگو داشته و دارد. چنانکه برخی به حق بر عبادت و دسترسی با این رویکرد پرداخته‌اند (Gunner, 2023, p79-100).

۲. «کسانی که ایمان آورده‌اند و کسانی که به آئین یهود گرویدند و نصاری و صابئان و هرکس که به خدا و روز رستاخیز ایمان آورد و عمل صالح انجام دهد، پاداشش نزد پروردگارشان مسلم است؛ و هیچ‌گونه ترس و اندوهی برای آن‌ها نیست» (Surah Baqarah, verse 62).

چنانکه عبدالعزیز بن عبدالله آل الشیخ مفتی عام کشور عربستان سعودی در فتوایی دستور به تخریب همه معابد دیگر ادیان در کشورهای عربی می‌دهد (The Permanent Committee for Scientific Research and Fatwa, 2003, Part 1:468-471).

ایشان بر این باورند که هر دینی غیر از دین اسلام دین کفر و گمراهی است. بر این اساس هر مکان عبادتی غیر از مکان‌های عبادت اسلامی نیز مکان کفر و گمراهی است. دین اسلام دین خاتم و ناسخ ادیان دیگر است. بر این اساس، کفر و عبادت غیر خدا حرام است. چنانکه بایسته است عبادت نیز بر اساس آیین الهی و اسلامی باشد. در همین راستا، بنا و ساخت‌وساز معابد بر اساس شرایع منسوخ یهودی و مسیحی یا دیگر آیین‌ها نیز حرام است، زیرا این معابد، معابد کفر هستند و ساخت‌وساز یا رضایت به ساخت‌وساز و تعمیر آن‌ها از بارزترین مصادیق همکاری در پلیدی‌ها و دشمنی‌ها است (The Permanent Committee for Scientific Research and Fatwa, 2003, Part 1:468-471).

با این همه به نظر می‌رسد که حتی وقف بر مکان‌های عبادتگاه‌های غیر اسلامی ادیان دیگر نیز روا باشد. آخوند خراسانی ضمن گزارش این اندیشه به بیان موقعیت فقهی آن می‌پردازد. وی گزارش می‌دهد که بطلان وقف بر کنیسه و کلیساها به دانشیان فقه شیعه نسبت داده شده است، بلکه برخی کتب فقهی از جمله *المبسوط فی فقه الإمامیه* ادعا کرده‌اند که همه مسلمانان بر این عقیده هستند. ایشان در ادامه ضمن اشاره به تعلیل پیش گفته به‌ویژه این که این وقف اعانت بر گناه و ترویج گمراهی است، تأکید می‌کنند اگر قصد واقف چنین باشد، این وقف باطل است ولی اگر قصد دیگری از این وقف در بین باشد، مثل تألیف قلوب یا هر هدف و غایت پسندیده دیگری در بین باشد، وجهی برای بطلان وقف بر عبادتگاه‌های دیگر ادیان وجود ندارد (Khorasani, 1992:25). بر همین اساس، برخی از فقیهان وصیت برای روشنایی یا هزینه‌های جانبی عبادتگاه‌های غیراسلامی را پذیرفته‌اند. شیخ طوسی که معتقد بود وقف بر عبادتگاه‌های غیراسلامی وقف بر مکان‌هایی برای کفر و توهین و ناسزاگویی به پیامبران و مسلمانان است، در همان کتاب *المبسوط فی فقه الإمامیه*، بر این باور است که وصیت بر این مکان‌ها برای

روشنایی یا هزینه‌های جانبی یا حتی ساخت‌وسازهای جانبی برای اقامت‌های پیرامونی مسافران بلامانع است.^۱ برخی دیگر از فقیهان نیز وقف بر مسافران و کسانی که از این عبادتگاه‌ها گذر می‌کنند را صحیح دانسته‌اند (Allamah Helli, 1999:300).

بازخوانی اندیشه‌های فقیهان شیعی مسلک در زمینه ناروایی وقف بر عبادتگاه دیگر ادیان، نشان‌دهنده این است که آنچه در نگاه ایشان علت تحریم و ابطال وقف است، به اصل حرمت اعانت بر کفر و گمراهی برمی‌گردد. این مسئله‌ای است که برخی از فقیهان نیز به آن اشاره می‌کنند. محمد بن مکی عاملی با پذیرش همین اندیشه تصریح می‌کند که وقف بر اهل ذمه صحیح است ولی وقف بر عبادتگاه‌های ایشان صحیح نیست، زیرا وقف بر عبادتگاه‌های ایشان وقف بر گناه و معصیت است (Ameli, 1996:275. Kashif Al-Ghita, 1940:80-81. Tabatabai Hakim, 1989:251. Khoei, 1989:241. Sabzwari, N.Y:467. Fadel Movahdi Lankarani, 2003:51).

این مسائل مؤید این مهم است که آنچه علت حرمت و ابطال وقف بر عبادتگاه‌های غیر اسلامی است، همان اصل حرمت اعانت بر کفر و گمراهی است.

با این توضیح، وقف بر عبادتگاه‌های غیرمسلمانان از این جهت که امروزه این عبادتگاه‌ها به‌ویژه عبادتگاه‌های ادیان خداپاور و ابراهیمی به دلیل مشترکات فراوان در یک جبهه هستند، عملی روا و پسندیده است. چنانکه دیگر خیرات و مبرات در قالب هدیه تا به آنجا که با مقاصد مهرورزی و بشری صورت می‌پذیرد، مانع شرعی در پی نداشته و روا است.

۱. «و أما إن أوصی ببناء بیت لیسکن فیہ المجتازون من أهل الذمّة صحت لأنها منفعه و الوصیه بالمنفعه لهم صحیحه و عندنا أيضا صحیحه، لأنه ربما سكنها المجتازون من المسلمین و إن أوصی بقنادیل الكنيسه و السرج فیها و فی البیع نظرت فان كان یراد للتعظیم و تکریم البیع، فلا تصح و إن أراد به الضوء و الانتفاع فإنه یصح» (Tusi, 1967:61). همچنین دیده شود:

Syvri Helli, 1983:313. Tabatabai Haeri, 1989:134.

۳. اهمیت بیت المقدس در منازعه فلسطینی - اسرائیلی

در این مبحث ضمن بازخوانی «جایگاه بیت المقدس در ادیان ابراهیمی» و آموزه‌های دینی یهودی، مسیحی و اسلامی به رویکرد و دکترین‌های طرفین منازعه فلسطینی / اسرائیلی نسبت به کنترل بیت المقدس پرداخته می‌شود.

الف. جایگاه بیت المقدس در ادیان ابراهیمی

بیت المقدّس، بیت المقدّس یا اورشلیم^۱ سایتی مقدس در ادیان ابراهیمی^۲ است. ادیان ابراهیمی یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام از جهت تاریخی و نصوص دینی توجه ویژه‌ای به این شهر داشته و دارند. چنانکه برخی از مکان‌ها و عبادتگاه‌های این ادیان به‌طور مشخص در این شهر واقع شده است (Munajem, 1987: 31-32). بیت المقدّس سومین شهر مقدس مسلمانان (Kharazmi, 1997: 398; Azraqi, 1995, part 1: 5) و اولین شهر مقدس یهودیان و مسیحیان است (Shakhter, 1977: 82). برخی از دانشیان تاریخ، آن را شهر پیامبران نامیده‌اند؛ «هی المدینة المشهورة التي كانت محلّ الأنبياء» (Qazwini, 1998: 159).

در آموزه‌های اسلامی به‌ویژه گزاره‌های قرآنی بر اهمیت و تقدس بیت المقدس اشاره شده است؛ «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»^۳. در این گزاره قرآنی نه‌تنها مسجد الاقصی بلکه اطراف آن نیز مبارک و مقدس دانسته شده است. گزاره «الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ» در این گزاره قرآنی مستند این فهم است. در شماری دیگر از گزاره‌های قرآنی نیز به‌طور

۱. اورشلیم اسم علم مرکب از اور و شلیم است. اور در زبان عبری به معنای آتش، روشنایی و مقدس است. شلیم نیز به معنای شهر، صلح و آرامش است. با این توضیح اورشلیم به معنای شهر مقدس، شهر روشنایی، شهر صلح و آرامش است (Hamidi, 2002: 15).

۲. تعبیر به ادیان ابراهیم به این جهت است که این سه دین ابراهیم (ع) را نیای خود می‌دانند؛ «وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ لِلَّهِ الَّتِي بَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ ۚ ثُمَّ عَلَّمَهُ حَقًّا ۚ إِنَّهُ يَسْمَعُ الْوَسْوَسَ الْفَاسِقِينَ إِذْ يُوسْوَسُونَ لَهُ لِيَتَّبِعَ الْوَسْوَسَ ۖ فَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ ۖ وَأَنَّىٰ يُؤْمِنُ ۖ إِذْ يَنظُرُ إِلَىٰ صُلْبِهِ إِنَّهُ سَمِعَ تُخْفَتُ الْإِنسَانِ إِذْ يَخْفَىٰ ۖ إِنَّهَا سَمِعَتْ عَلَىٰ لَيْلٍ سَمْعًا ۚ وَلَئِن كَفَرَ الْأَكْفَرُ ۖ فَكَذَّبُوا عَنْ صُلْبِهِ إِنَّهُمْ سَمِعُوا لَئِن كَفَرُوا مِنَّا لَمَنَافِعُ لَهُمْ ۗ وَاللَّهُ يُخَفِّفُ الْعِزَابَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ ذُو الْعَرْشِ الْعَلِيِّ ۗ إِنَّ إِلَهًا لَّهُ الْإِسْمَ الْعَظِيمَ» (Surah Hajj, verse 78).

۳. «پاک و منزّه است خدایی که بنده‌اش را در یک‌شب، از مسجد الحرام به مسجد الاقصی - که گرداگردش را پربرکت ساخته‌ایم - برد» (Surah Isra, verse 1).

مستقیم و غیرمستقیم به تقدس و اهمیت این شهر اشاره شده است (Surah Anbiya, verse 8. Surah A'raf, verse 137. Surah Ma'idah, verse 21. Surah Baqarah, verse 58. Surah Isra'a, verse 4. Surah Baqarah, verses 142-150)؛ چنانکه بیت المقدس اولین قبله مسلمانان نیز بوده است (Azraqi,1995, part2:31. Jafarian,2006:50).

در تورات متن مقدس یهودی، ادعا می شود خانه خدای یهوه یا همان معبد سلیمان در این شهر قرار دارد؛ «پس شیشبصّر به اورشلیم آمد و پایه های خانه خدا را گذاشت؛ و از آن وقت تا به حال ما مشغول بنای آن هستیم، ولی کار هنوز تمام نشده است» (Ezra,5:16). چنانکه در تورات به نقل از خداوند، اورشلیم شهر برگزیده خدا نامیده می شود؛ «... به خاطر شهر برگزیده ام اورشلیم، اجازه می دهم که پسر ت فقط بر یکی از دوازده قبیله اسرائیل سلطنت کند» (1Kings,11:13) که به دستور خداوند هم بنا نهاده شده است (1Kings,9:3-9). این شهر در تورات، شهر خدا (Psalms,4:4) و شهر مقدس (Nehemiah,11:19) نامیده شده است. تورات علت «اسارت بابلی» را که در آن بابلیان شهر اورشلیم و معبد سلیمان را ویران کرده و همه افراد قوم را به اسارت برند را بت پرستی و نجس کردن «خانه مقدس خداوند در اورشلیم» دانسته است (2Chronicles,36:7-14). چنانکه رسالت کورش پادشاه فارس را نیز بنای خانه ای در اورشلیم برای خدای یهوه دانسته است (2Chronicles,36:22-23. Ezra,1:1-3).

مسیحیان نیز بیت المقدس را مهم ترین شهر مقدس خویش دانسته اند. ظهور مسیحیت در منطقه فلسطین بوده است (Soleimani Ardestani,2008:197). بر اساس انجیل، عیسی از شهره ناصره استان جلیل بود (Mark,1:9-11). واژگان نصرانی و نصارا برای مسیحیان به جهت همین صفت عیسی ناصری است. برخی از اناجیل بر تقدس اورشلیم تأکید کرده اند (Ezekiel,47:9). بر اساس انجیل در آخر زمان با رجعت مسیح، «اورشلیم نو» نیز از آسمان به زمین می آید (Revelations of John,3:12). چنانکه بر اساس انجیل، شام آخر عیسی ناصری در شهر اورشلیم بوده است (Luke,23:53. Mark,15:46).

ب. طرفین منازعه و مسئله کنترل بیت المقدس

با این پیشینه و با توجه به وضعیت امروزی نزاع فلسطینی - اسرائیلی، مسئله کنترل و حکمرانی بر بیت المقدس خط قرمز طرفین منازعه است. چنانکه دولت اسرائیل و فلسطین بر پایتختی بیت المقدس تأکید دارند. در بخش اول قانون «اورشلیم پایتخت اسرائیل»^۱ که در سال ۱۹۸۰ تصویب شده و به نوعی در شماره متون قانون اساسی^۲ دولت اسرائیل است، تصریح می شود که «Jerusalem, complete and united, is the capital of Israel». بر اساس این قانون، اورشلیم به طور کامل و پیوسته پایتخت اسرائیل است (Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel. 1980)؛ چنانکه تأکید می شود که بایسته است نهادهای رسمی این کشور از جمله ریاست جمهوری، کنیست، نخست وزیری و دادگاه عالی در این شهر مستقر شوند. البته در بخش سوم با موضوع «محافظت از مکان های مقدس» بر شناسایی حق دیگر ادیان نسبت به مکان های مقدس خویش و حفظ حقوق ایشان اذعان می شود.^۳ به نوعی دولت اسرائیل بر حق بر عبادت و دسترسی به مکان های مقدس، برای پیروان ادیان مختلف اذعان می کند.

در مقابل در قانون اساسی فلسطین بر پایتختی قدس در کشور فلسطین تصریح شده است. در مقرر سوم این قانون گفته شده: «القدس عاصمة فلسطین»^۴ (Amended (Palestinian Basic Law (2005)). چنانکه در بیانیه سازمان همکاری های اسلامی (OIC) بر آزادسازی قدس اشغالی و برگشت آن به سیطره حاکمیت عربی تأکید شده است؛ «القدس جزء من الأراضي الفلسطينية المحتلة ولا بد من انسحاب إسرائيل الكامل وغير

1. Jerusalem, Capital of Israel.

۲. لازم به توضیح است که دولت اسرائیل قانون اساسی واحد و مکتوبی ندارد. باین همه در موضوعات حقوق اساسی شماری از قانونی وجود دارد که در مجموع کارکرد قانون اساسی را دارند (Aburmazhan, 2013:127).

3. «The Holy Places shall be protected from desecration and any other violation and from anything likely to violate the freedom of access of the members of the different religions to the places sacred to them or their feelings towards those places».

۴. البته لازم به توضیح است که در مقرر هجدهم همین قانون بر حق بر آزادی دین و کنش عبادی تأکید شده است.

المشروط منها وإعادتها إلى السيادة العربية» (Islamic Summit Conference, Resolution 3/2 Q (QA), 1981). همچنین بر التزام کشورهای اسلامی به آزادی قدس به‌عنوان پایتخت کشور فلسطین تأکید شده است؛ «التزام الدول الإسلامية بتحرير القدس لتكون عاصمته للدولة الفلسطينية المستقلة، وعدم القبول بأى وضع من شأنه المساس بالسيادة العربية الكاملة عليها» (Islamic Summit Conference, Resolution 3/2 Q (QA), 1981).

این مواضع در سالیان زیادی تا به امروز در بیانیه‌های این سازمان پیگیری شده است. چنانکه اهتمام به مسئله فلسطین و قدس باعث شده که کمیسیون دائمی قدس در این سازمان برای پیگیری مسائل مرتبط با نزاع عربی /یهودی تشکیل شود (The Sixth Islamic Conference of Foreign Ministers, Resolution No. 1/6 – S, 1975). هرچند امروزه با پیوستن برخی از کشورهای عربی به پیمان صلح ابراهیم و تمایل به راه‌حل دو کشوری به میزان ملموسی از شدت آن کاسته شده است؛ چنانکه اعلامیه استانبول در سال ۲۰۱۷ در پی انتقال سفارت آمریکا به بیت‌المقدس که در آن بر تشکیل کشور فلسطینی در مرزهای ۱۹۶۷ و البته به پایتختی قدس تأکید شده است به‌نوعی تنزل از مواضع پیشین است (Islamic Summit Conference, Istanbul Declaration, 2017). به‌طور مشخص کشورهای اسلامی و عربی در نشست اضطراری سال ۲۰۲۳ در پی وضعیت غزه به تشکیل کشور فلسطینی به پایتختی قدس شرقی تن داده است (The Joint Arab and Islamic Summit, November 11, 2023). تأکید سران کشورهای اسلامی بر قطعنامه‌های سازمان ملل در زمینه فلسطین در دو نشست اخیر نیز قابل توجه است.

۴. نظام بین‌الملل و شناسایی استقلال نسبی بیت‌المقدس

امروزه حقوق بین‌الملل، واتیکان را به‌عنوان سرزمینی دارای استقلال سیاسی شناسایی کرده و بیت‌المقدس را نیز شایسته استقلال نسبی دانسته است (Wallace, 2008: 104-105). واتیکان به رهبری پاپ به‌عنوان دولت شهری مستقل با اعتبار (Kek Din, 2003: 741-746).

شخصیت بین‌المللی شناسایی شده که جمعیت مسقر دارای تابعیت واتیکانی هستند. عضویت در معاهدات بین‌المللی، جایگاه عضو ناظری در سازمان ملل است و روابط دیپلماتیک با کشورهای دنیا به واتیکان اعتبار یک دولت‌شهر را بخشیده است (Wallace,2008:104-105. Kek Din,2003:741-746).

بیت‌المقدس نیز به بر اساس «قطعنامه ۱۸۱ بیست و نهم نوامبر ۱۹۴۷ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در زمینه حکومت آینده فلسطین» شایسته شناسایی و استقلال با رژیم حقوقی متناسب با «حقوق بین‌الملل مکان‌های مقدس» است (A/RES/181(II)[B]). توضیح آنکه پس از جنگ جهانی اول فلسطین از امپراتوری عثمانی جدا و در سال‌های ۱۹۲۲-۱۹۴۸ تحت قیمومیت بریتانیا اداره می‌شد. در اواخر دوران قیمومیت و در بیست و نهم نوامبر سال ۱۹۴۷ مجمع عمومی سازمان ملل در قطعنامه‌ای ضمن تأکید بر تشکیل دو دولت عربی و یهودی رژمی را پیشنهاد داد که بر اساس آن دولت‌شهر، مستقل بیت‌المقدس را شناسایی می‌کرد. این طرح مشهور به طرح تقسیم است. البته اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی مانع از تحقق آن شده است، زیرا پس‌از این درگیری‌هایی بین دولت اسرائیل و اعراب شکل گرفت و قسمت جدید شهر به تصرف دولت یهودی و قسمت قدیمی شهر به تصرف اردن درآمد. بیت‌المقدس شرقی و غربی حاصل این تقسیم بود (United Nations, The Status of Jerusalem, 1997:6-7)؛ چنانکه در ادامه منازعات عربی-اسرائیلی در سال ۱۹۶۷ دولت یهودی ضمن اشغال بخش شرقی، بیت‌المقدس را به‌طور کلی به اشغال درآورد. این اقدام اسرائیل مغایر با راهبرد قطعنامه تقسیم بوده و در قطعنامه‌های مختلف دیگری محکوم شده است؛ چنانکه اعلام پایتختی اورشلیم از جانب دولت اسرائیل محکوم شده و به‌هیچ‌وجه شناسایی نشده است (Kek Din,2003:749).

مسئله لزوم شناسایی استقلال بیت‌المقدس در دیگر اسناد بین‌المللی نیز مورد تأکید قرار گرفته است؛ از جمله مجمع عمومی سازمان ملل در قطعنامه ۱۹۴ بر حق بر عبادت و دسترسی به مکان‌های مقدس موجود در اورشلیم و لزوم بین‌المللی‌سازی آن تأکید

کرده است (A/RES/194(III)). در سال ۱۹۴۹ در قطعنامه ۳۰۳ بر بین‌المللی بودن بیت‌المقدس تأکید کرده و آن را در راستای حمایت از مکان‌های مقدس دانسته است؛ و خواستار تدوین اساسنامه بیت‌المقدس بر اساس قطعنامه ۱۸۱ شده است (A/RES/303(IV)). چنانکه در راستای حفاظت از مکان‌های مقدس قطعنامه ۲۲۵۳ مجمع عمومی سازمان ملل، در سال ۱۹۶۷ از اسرائیل خواسته است که از تغییرات و دخل و تصرف در مرکز بیت‌المقدس خودداری کند (A/RES/2253(ES-V)).

شورای امنیت سازمان ملل در قطعنامه ۲۵۲ در سال ۱۹۶۸ به وضعیت حقوقی بیت‌المقدس پرداخته است (S/RES/252(1968)). البته دو قطعنامه ۴۷۶ (S/RES/476(1980)) و ^{۴۷۸} (S/RES/478(1980)) سال ۱۹۸۰ تغییر به شهر مقدس کرده است. چنانکه در آن دو، از اسرائیل به‌عنوان دولت اشغالگر نام برده است. قطعنامه ۴۷۸ به‌عنوان واکنشی به اعلام رسمی پایتختی اورشلیم از جانب اسرائیل بود. در کنار این شناسایی‌ها، بیت‌المقدس به‌عنوان دولت‌شهری مقدس و مستقل، موضوع شمار دیگری از قطعنامه‌ها و گزارش‌های نهادهای سازمان ملل بوده است (United Nations, The Status of Jerusalem, 1997:9-14).

در ادامه به بازخوانی قطعنامه بازخوانی «قطعنامه ۱۸۱ بیست و نهم نوامبر ۱۹۴۷ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در زمینه حکومت آینده فلسطین» پرداخته می‌شود: در «قطعنامه ۱۸۱ بیست و نهم نوامبر ۱۹۴۷ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در زمینه حکومت آینده فلسطین»، نقشه تقسیم فلسطین به حکومت‌های مستقل عربی و یهودی و رژیم مخصوص بین‌المللی شهر بیت‌المقدس است. قطعنامه با طرح ایده «رژیم بین‌المللی شهر بیت‌المقدس» و «مکان‌های مقدس» توانش قابل‌اعتنایی برای گفتمان‌سازی و حمایت از مکان‌های مقدس دارد. توضیح آنکه مقرره‌های مرتبط با مکان‌های مقدس در قطعنامه به مقرره‌های عام که به تبیین بایسته‌های عام هنجاری با موضوع «مکان‌های مقدس، ساختمان‌ها و محل‌های مذهبی» و مقرره‌های خاص «شهر بیت‌المقدس»، تقسیم می‌شود. هر دو این مقرره‌ها دارای ارزش بالایی برای حمایت و

گفتمان‌سازی بین‌المللی در زمینه حمایت از مکان‌های مقدس و مذهبی در بر دارد (United Nations, 2004:8-11. Cotton,1989:233-252).

الف. قطعنامه و بایسته‌های عام هنجاری با موضوع «مکان‌های مقدس، ساختمان‌ها و محل‌های مذهبی»

قطعنامه ۱۸۱ در زمینه مکان‌های مقدس، ساختمان‌ها و محل‌های مذهبی ضمن شناسایی آن‌ها مقرر داشته است که حقوق موجود نسبت به مکان‌های مقدس، ساختمان‌ها و محل‌های مذهبی نباید نادیده گرفته شوند. توجه و تأمین آزادی دسترسی، زیارت، عبور و عبادت در مکان‌های مقدس مشروط به رعایت هنجارهای امنیت ملی، نظم عمومی و مقررات اخلاقی بایسته است. حفاظت از این مکان‌ها و تعمیرشان در مواقع نیاز ضروری است. چنانچه هیچ اقدامی که به هتک حرمت این مکان‌ها منجر شود، مجاز نخواهد بود. وضع و اخذ مالیات از مکان‌های مقدسی که در زمان استقلال کشور از پرداخت مالیات معاف بوده‌اند، ناروا است (A/RES/181(II)[B], Declaration, General Provision, Chapter I).

ب. قطعنامه و مقرره‌های خاص «شهر بیت‌المقدس»

بنا بر قطعنامه ۱۸۱، شهر بیت‌المقدس و شهرک‌های اطراف آن با یک رژیم بین‌المللی و به‌وسیله سازمان ملل اداره می‌شود. حاکم نباید تبعه قسمت عرب نشین و یهودی‌نشین باشد. حاکم نماینده سازمان ملل در شهر بیت‌المقدس است و به نیابت از سازمان ملل دارای صلاحیت کامل در اداره شهر است. حمایت و پاسداشت حقوق معنوی و مذهبی پیروان اسلام، مسیحیت و یهودیت، از مهم‌ترین وظایف سیستم حکومتی بیت‌المقدس است. بر اساس قطعنامه تمام حقوقی که به نحو عمومی در مورد مکان‌ها و ساختمان‌های مقدس گفته شده در مورد این مکان‌ها در بیت‌المقدس هم جاری است. بایسته است که شهر بیت‌المقدس غیرنظامی و بی‌طرف باقی مانده و هیچ‌گونه تشکیلات و فعالیت‌های نظامی نباید در درون مرزهای شهر انجام گیرد. البته برای

حفاظت از قوانین داخلی و نظم و حراست از مکان‌ها و بناهای مقدس، پلیس مخصوصی تشکیل می‌شود. یک شورای قانون‌گذاری که به وسیله سکنه بالغ شهر انتخاب می‌شود، دارای قدرت قانون‌گذاری و وضع مالیات است. قانون باید استقرار یک نظام مستقل قضایی را از جمله یک دادگاه استیناف را که همه مردمان شهر تابع آن خواهند بود، تدارک ببیند. تمام ساکنان این شهر تابع این شهر می‌شوند. زبان رسمی مردمان شهر عربی و عبری است (III A/RES/181(II)[B], Declaration, Part).

۵. مبانی، کارکرد و چالش‌های طرح شناسایی استقلال بیت المقدس در مواجهه با

منازعه فلسطینی - اسرائیلی

الف. مبانی

شناسایی استقلال بیت المقدس همسو با آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر در زمینه حق بر عبادت و دسترسی به سایت‌های مقدس ادیان مختلف است. مبانی این حق که به حد امرگی رسیده است به تفصیل در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت. چنانکه این حق از سال ۱۹۴۷ موضوع شمار زیادی از کنش‌های و اسناد سازمان ملل در قضیه فلسطین بوده است. بازایی اسناد سازمان ملل با کلیدواژه «Holy places»، در کنار توجه به سیر این پژوهش مؤید این فهم است؛ چنانکه آموزه‌های دینی نیز حق بر عبادت و دسترسی به مکان‌های مقدس را شناسایی کرده و طرح شناسایی استقلال بیت المقدس به نوعی تأمین‌کننده مقاصد مطرح در این آموزه‌ها است. چنانکه گزاره قرآنی «وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَادَمَتِ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا إِسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»، (Surah Hajj, verse 40)، نیز حفظ مکان‌های مقدس را مقصدی دانسته که اهتمام به آن بایسته است. چنانکه جلوگیری از هدم و نابودی آن را به خداوند نسبت داده است. در این گزاره قرآنی نه تنها بر حفظ مکان‌های مقدس تأکید شده بلکه با توجه به فقره «يُذَكَّرُ»

فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا»، بر حق دسترسی و فعال بودن این مکان‌های برای عبادت نیز تأکید شده است.

با این توضیحات، شناسایی استقلال بیت‌المقدس همسو با آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر و مبانی و آموزه‌های اسلامی و فقهی است؛ چنانکه تأمین‌کننده مقاصد شریعت در زمینه حق بر عبادت و دسترسی است.

ب. کارکردها

طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس تضمین‌کننده حق دسترسی پیروان ادیان مختلف به سایت‌های مقدس مورد ادعای خویش است. ممکن است ادعا شود که در فرض راه‌حل دو کشوری یا تک کشوری نیز ممکن است سازوکاری در نظر گرفته شود که تضمین‌کننده حق دسترسی و حفاظت از این مکان‌های مقدس موجود در شهر بیت‌المقدس باشد. البته به نظر می‌رسد که راهکار تک کشوری هرچند کشوری با نظام دموکراتیک بر اساس آراء همه شهروندان عرب- اسرائیلی، با توجه به واقعیت‌های موجود در دسترس نیست. چنانکه با توجه به مواضع طرفین بیت‌المقدس در راهکار دو کشوری نیز مسئله‌ای اساسی است. قانون اساسی اسرائیل، بیت‌المقدس را پایتخت دولت یهودی دانسته و در عمل نیز آن را در اختیار دارد. مسلمانان و طرف‌های فلسطینی در فرض پذیرش راهکار دو کشوری بر پایتختی بیت‌المقدس یا حداقل قدس شرقی برای دولت آینده تأکید دارند. در هر صورت، با فرض پذیرش راهکار دو کشوری، چه بیت‌المقدس در دولت یهودی باشد و چه عربی تضمینی برای حق دسترسی همه پیروان ادیان نیست. چنانکه با توجه به اهمیت بیت‌المقدس برای طرفین منازعه به هیچ‌وجه صلح نهایی حاصل نمی‌شود. با این توضیح طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس بهترین راهکار برای تضمین حق بر عبادت و دسترسی پیروان همه ادیان ابراهیمی به سایت‌های مقدس خویش است.

تعیین وضعیت و مشخص کردن رژیم حقوقی بیت‌المقدس باعث کاهش ابعاد نزاع فلسطینی- اسرائیلی شده و با تضمین حق بر دسترسی ایشان به سایت‌های مقدس

ادعایی، موجبات بی‌موضوع شدن جنگ مقدس یهودی-اسلامی را فراهم می‌کند؛ توضیح آنکه قسمت زیادی از منازعه فلسطینی-اسرائیلی دارای مبانی دینی بر اساس فهمی از آموزه‌های یهودی و اسلامی است. وضعیت بیت‌المقدس در موضوعیت داشتن این آموزه‌ها مسئله‌ای اساسی است. طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس که متضمن حق دسترسی همه پیروان ادیان ابراهیمی به سایت‌های مقدس این شهر است، بار دینی و شعائری منطقی ادامه منازعه فلسطینی-اسرائیلی را گرفته و جنگ مقدس ادعایی ایشان را بی‌موضوع می‌کند.

چنانکه به جهت بُعد حقوق بشری که این طرح دارد و همسویی آن با قطعنامه‌ها و گزارش‌های شورای امنیت، مجمع عمومی و دیگر ارکان سازمان ملل و نهادهای بین‌المللی، سناریوهای حل منازعه همسو با آن به جهت شناسایی و پشتوانه بین‌المللی از توفیق بیشتری در عمل برخوردار است.

ج. چالش‌ها

بزرگ‌ترین چالش طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس این است که این طرح ایده‌آل فضای گفتمانی طرفین نیست. مسلمانان و عرب‌ها با تنزلی که از مواضع خویش داشته در نشست اضطراری سران کشورهای اسلامی در سال ۲۰۲۳ بر پایتختی قدس شرقی برای کشور فلسطینی تأکید کرده‌اند. چنانکه طرف مقابل بر پایتختی اورشلیم برای کشور اسرائیلی تأکید می‌کند. با این‌همه سیاست را نه رؤیاها و ایده‌آل‌های ما که واقعیت‌های موجود در زمین‌بازی تعیین می‌کند. طرف مسلمان-عربی امروز در زمین بازی به‌جز ساختاری خودگردان و سازشگر که حتی از جنبش‌های جهادی خودجوش مثل حماس و جهاد نیز حمایت چندانی نمی‌کنند، در کنار کشورهای اسلامی-عربی که اراده جدی برای حمایت از فلسطین نداشته یا در صورت اراده مقدوراتی برای این عمل ندارند، چیزی در دست ندارد. چنانکه امروز به نظر می‌رسد که مسئله فلسطین، مسئله اول شماری از کشورهای اسلامی نیست.

در طرف یهودی، اگرچه سیاست کشتار و ترور موجبات سلطه دولت اسرائیل بر بیت المقدس را فراهم کرده است، با این همه چالش و هزینه ادامه اشغال و کشتار، چالش بزرگی برای این رژیم غاصب است. ژئوپلیتیک منطقه‌ای که رژیم اسرائیل رؤیای دولت‌سازی در آن را دارد، اجازه استمرار رویه موجود را به این رژیم نمی‌دهد. حل نشدن اساسی منازعه فلسطینی- اسرائیلی، رؤیای سرزمین موعود یهودی حتی بر خاکستر سرزمین عربی- اسلامی فلسطینی را به محاق خواهد برد. واقعیت موجود و وضعیت امروز زندگی در سرزمین‌های اشغالی به‌خوبی نشان داده که ایده «سرزمین بدون مردم برای مردم بدون سرزمین» ناروا بوده است؛ چنانکه امکان زندگی همراه باثبات و امنیت را که لازمه پیشرفت و توسعه اقتصادی و اجتماعی است، از یهودیان در جغرافیای خاورمیانه خواهد گرفت. در صورت عدم حل اساسی منازعه، رنج طوفان الاقصی، کم‌وبیش در کمین آرامش ظاهری زندگی یهودیان بر خاکستر سرزمین فلسطینیان است.

البته برهم خوردن جغرافیای منطقه با توجه به سیاست‌های دولت اسرائیلی چه‌بسا چالشی برای تحقق طرح شناسایی استقلال بیت المقدس باشد. به بیانی، ممکن است که گفته شود با توجه به تغییرهای بنیادین در بیت المقدس و به‌ویژه سیاست شهرک‌سازی اسرائیل در اطراف بیت المقدس، امکان اجرای این طرح وجود ندارد. با این همه به نظر می‌رسد با پذیرش اصل طرح شناسایی استقلال بیت المقدس، برداشتن موانع ممکن باشد؛ چنانکه به‌نوعی با عدم شناسایی این تغییرها به جهت التزام به طرح شناسایی استقلال بیت المقدس، زمینه‌سازی مناسبی برای شکل‌گیری دولت فلسطینی- اسرائیلی فراهم می‌شود، زیرا در فرض پذیرش راه‌حل دو کشوری نیز سیاست شهرک‌سازی و تغییرات جغرافیایی ایجادشده توسط رژیم غاصب اسرائیل، تحقق آن را نیز با چالش جدی مواجه کرده است.

فرجام سخن

بحران فلسطین از جمله چالش‌ها و بحران‌های پیچیده جامعه بین‌الملل است. در این میان کنترل بیت‌المقدس یا اورشلیم از جمله مهم‌ترین مسئله این منازعه است. وضعیت بیت‌المقدس به‌عنوان سایت مذهبی مورد ادعای پیروان ادیان یهودی، مسیحی و اسلامی با توجه به مسئله حق بر عبادت و دسترسی به آن برای تمام پیروان این ادیان، مسئله‌ای است که باید در حل نهایی منازعه مورد توجه باشد. دولت اسرائیل و قانون اساسی فلسطین بر پایتختی بیت‌المقدس تأکید دارند. به بیانی حکمرانی بر بیت‌المقدس خط قرمز طرفین منازعه است.

تلاش برای ارائه سنجه‌ای پیشنهادی برای حل منازعه اسرائیلی-فلسطینی بر اساس آموزه حق بر عبادت و دسترسی پیروان ادیان یهودی، مسیحی و اسلامی به بیت‌المقدس، مسئله این پژوهش است. بر اساس برون‌داد این پژوهش، موارد ذیل که به‌نوعی از حیث ماهیت شماری از یافته‌های عینی پژوهش یا تحلیل و پیشنهاد مرتبط است، به شرح ذکر می‌شود:

- بیت‌المقدس سایتی مقدس در ادیان ابراهیمی است. ادیان ابراهیمی یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام از جهت تاریخی و نصوص دینی توجه ویژه‌ای به این شهر داشته و دارند؛ چنانکه برخی از مکان‌ها و عبادتگاه‌های این ادیان به‌طور مشخص در این شهر واقع شده است؛
- یکی از آموزه‌های بنیادین که اسناد حقوق بشری و نظام بین‌المللی حقوق بشر بر آن تأکید می‌کند، «حق بر عبادت و دسترسی» است. «حق بر عبادت» یعنی حق برخورداری از آزادی برای انجام و ادای عبادات فردی و گروهی، یکی از مصادیق آزادی عقیده و مذهب است. بر اساس سنجه‌های پذیرفته‌شده در نظام معاصر حقوق بشر حق ساخت‌وساز و نگهداری اماکن برای اهداف و عبادات مذهبی از جمله گستره و لوازم پذیرش حق بر عبادت است؛

- قرآن کریم با شناسایی «اصل آزادی عقیده» بر «اصل احترام به نمادها و شخصیت‌های آیینی و مذهبی»، نیز تأکید می‌کند. گزاره قرآنی «وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْلَمْتُمْ صَوَامِعُ وَبِيعُ وَصَلَوَاتُ وَ مَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»، ضمن شناسایی عبادتگاه و اماکن مذهبی دیگر ادیان، دفاع و صیانت از آن را به خداوند نسبت می‌دهد. چنانکه به نظر می‌رسد که حتی وقف بر مکان‌های عبادتگاه‌های غیر اسلامی ادیان دیگر نیز روا باشد؛
- قطعنامه تقسیم، بیت‌المقدس را به‌عنوان دولت‌شهر مستقل شناسایی کرده است. البته مسئله لزوم شناسایی استقلال بیت‌المقدس در دیگر اسناد بین‌المللی نیز مورد تأکید قرار گرفته است؛
- شناسایی استقلال بیت‌المقدس همسو با آموزه‌های نظام بین‌المللی حقوق بشر و مبانی و آموزه‌های اسلامی و فقهی است؛ چنانکه تأمین‌کننده مقاصد شریعت در زمینه حق بر عبادت و دسترسی است؛
- طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس تضمین‌کننده حق بر دسترسی پیروان ادیان مختلف به سایت‌های مقدس مورد ادعای خویش است. تعیین وضعیت و مشخص کردن رژیم حقوقی بیت‌المقدس باعث کاهش ابعاد نزاع فلسطینی-اسرائیلی شده و با تضمین حق بر دسترسی ایشان به سایت‌های مقدس ادعایی موجبات بی‌موضوع شدن جنگ مقدس یهودی-اسلامی را فراهم می‌کند؛
- چنانکه به جهت بُعد حقوق بشری که این طرح دارد و همسویی آن با قطعنامه‌ها و گزارش‌های شورای امنیت، مجمع عمومی و دیگر ارکان سازمان ملل و نهادهای بین‌المللی، سناریوهای حل منازعه همسو با آن از توفیق بیشتری برخوردار است؛
- بزرگ‌ترین چالش طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس این است که طرح ایده آل فضای گفتمانی طرفین نیست. باین‌همه؛ سیاست را نه رؤیاها و ایده آل‌های ما

که واقعیت‌های موجود در زمین بازی تعیین می‌کند. البته برهم خوردن جغرافیای منطقه با توجه به سیاست‌های دولت اسرائیلی چه بسا چالشی برای تحقق طرح شناسایی استقلال بیت‌المقدس باشد.

References

- United Nations (1997). *The Status of Jerusalem*, New York: the Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People.
- Aburmazhan, M. and El. Shoufani (2013). *Israel's governmental and legal system*, translator: Seyed Hasan Mousavi, Tehran: Middle East Center for Scientific Research and Strategic Studies. [In Persian]
- Cotton, Henry (1989). *Palestine and international law*, translator: Gholamreza Fadaei, Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Hamidi, S. J. (2002). *History of Jerusalem/Beit al-Maqdis*, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Hashemi, S. M. (2009). Qur'an and respect for followers of other religions, Scholars, period 18-19, autumn and winter, 233-227. [In Persian]
- Hashemi, S. M. (2015). *Holy places in Islamic teachings and international law*, Miqat Hajj, Volume 24 (1), 21-43. [In Persian]
- Hashemi, S. M. (2017). *Hajj and international law*, Tehran: Mashaar. [In Persian]
- Jafarian, R. (2006). *Islamic works of Mecca and Medina*, Tehran: Mashaar. [In Persian]
- Kek Din, N. (2003). *Public International Law*, translated by Hassan Habibi, volume 1, Tehran: Information. [In Persian]
- Milton Edward, M. et al (2011). *Crisis in the Middle East*, translator: Shahrzad Rostgar Shariat Panahi, Tehran: Qoms Publishing House. [In Persian]
- Pelino, J. (2018). *Culture of International Relations*, translated by: Hasan Posta, Tehran: Contemporary Culture. [In Persian]
- Shakhter, H. et al (1977). *Words of Jewish Culture*, translated by Mensheh Amir, Tel Aviv: Association of Jewish Communities. [In Persian]
- Siah Rostami, H. et al (2013). *International humanitarian law regarding the protection of individuals in armed conflicts (Geneva Document Collection)*, Tehran: Red Crescent. [In Persian]
- Soleimani Ardestani, A. (2008). *A journey through the world's living religions*, Qom: Ayat Eshgh. [In Persian]

- United Nations (2004). *Palestine and the United Nations*, Tehran: United Nations Information Center in Tehran. [In Persian]
- Wach, J. (1999). *Sociology of religion*, translator: Jamshid Azadegan, Tehran: Samt. [In Persian]
- Wallace, R. (2008). *International Law*, translator: Seyed Ghasem Zamani, Tehran: Shahr Danesh. [In Persian]
- Allamah Helli, H. (1999). *Editing of Sharia Rulings on the Imami Doctrine* (I - Hadith), Part 3, Qom: Founded by Imam Sadiq, peace be upon him. [In Arabic]
- Ameli, M. (1996). *Sharia Lessons in the Imamiyya Jurisprudence*, Part 2, Qom: An Islamic Publications Notebook, which was included in the University of Teachers of the Qom Seminary. [In Arabic]
- Ameli, Z. (1992). *Paths of Understanding to Revise the Laws of Islam*, Part 5, Qom: Islamic Knowledge Foundation. [In Arabic]
- Amended Palestinian Basic Law (2005). *Executive Committee of the Palestine Liberation Organization*, Gaza City. [In Arabic]
- Azraqi, M. (1995). *News of Mecca and its effects*, Part 1, Beirut: Dar Al-Andalus. [In Arabic]
- Fadel Movahdi Lankarani, M. (2003). *Details of Sharia law - endowments, wills, oaths and vows, expiations, hunting*, Qom: Jurisprudence Center of the Imams of Purity, peace be upon them. [In Arabic]
- Islamic Summit Conference, Istanbul Declaration, Extraordinary Session of the Islamic Summit Conference on Al-Quds Al-Sharif Istanbul, Turkey (December 13, 2017). [In Arabic]
- Islamic Summit Conference, Resolution 2/3 Q (QA) on the issue of Palestine and the Middle East, Third Islamic Summit Conference, Mecca Al-Mukarramah - Kingdom of Saudi Arabia, 25-28 January 1981. [In Arabic]
- Kashif Al-Ghita, M. (1940). *Tahrir Al-majalat*, Part 2, Section 3, Najaf: Al-Murtadawi Library. [In Arabic]
- Khoei, S. (1989). *Minhaj al-Salihin* (by al-Khoei), vol. 2, Qom: Madinat al-Ilm Publishing. [In Arabic]
- Khorasani, M. (1992). *Book on the Endowment* (by Al-Akhund), Qom: A notebook of Islamic publications written by the Jamiat-e Modarreen Seminary of Qom. [In Arabic]
- Kharazmi, M. (1997). *Creating enticement and excitement towards the Three Mosques and the Ancient House*, Part 2, Mecca Library: Nizar Mustafa Al-Baz. [In Arabic]
- Munajem, I. (1987). *Akam Al-Murjan in Mention of Famous Cities Everywhere*, Beirut: World of Books. [In Arabic]

- Qazwini, Z. (1998). *Antiquities of the country and news of the people*, Beirut: Dar Sader. [In Arabic]
- Sabzwari, s. (N.Y). *Jami' al-Ahkam al-Shar'iyah* (by al-Sabzwari), Qom: Al-Manar Foundation. [In Arabic]
- Syvri Helli, M. (1983). *Al-Tanqih Al-Raayie of Mukhtasar al-Shar'iyah*, vol. 2, Qom: Kitabkhana Publications, Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic]
- Tabatabai Haeri, S. (1989). *Riyadh al-Malmasayil* (edition - Hadith), vol. 10, Qom: Islamic Publishing Foundation of the Teachers' Group. [In Arabic]
- Tabatabai Hakim, S. (1989). *Minhaj al-Salehin* (by al-Hakim), vol. 2, Beirut: Dar al-Ta'arof for Publications. [In Arabic]
- The Joint Arab and Islamic Summit, the resolution issued by the Extraordinary Joint Arab and Islamic Summit to discuss the Israeli aggression against the Palestinian people, Riyadh, Kingdom of Saudi Arabia (November 11, 2023) [In Arabic]
- The Permanent Committee for Scientific Research and Fatwa (2003). *Fatwas of the Permanent Committee, Part 1*, Riyadh: Dar Al-Muayyad for Publishing and Distribution. [In Arabic]
- The Permanent Committee for Scientific Research and Fatwa (2003). *Three Important Fatwas*, Riyadh: General Presidency for Scientific Research and Fatwa. [In Arabic]
- The Sixth Islamic Conference of Foreign Ministers, Resolution No. 1/6 - S, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia, during the period from 12 to 15 July 1975. [In Arabic]
- Tusi, M. (1967). *Al-Mabsoot in Jurisprudence of the Imamiyyah*, vol. 4, Tehran: Mortadawi Library for the Revival of Jaafari Antiquities. [In Arabic]
- The Holy Quran.
- The Bible.
- Gunner, Göran (2023). *Freedom of Religion and Religious Pluralism*, Brill | Nijhoff.
- Knesset ,Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel. Adopted on: 30 July 1980.
- Pike, Linda, J (1988). *Encyclopedia of Public International Law*, 10, North Holland: Elsevier.
- UN. Doc. A/RES/36/55, (1981).
- UN. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 35 (1994).
- UN. Doc.A/RES/181(II)[B].
- UN. Docs /E/A/810(1948).
- UN.Doc. A/HRC/RES/49/5.
- UN.Doc. A/RES/194(III).
- UN.Doc. A/RES/2253(ES-V).

UN.Doc. A/RES/303(IV)
UN.Doc. E/A/CONF.151/26/Rev.1 (vol.I).
UN.Doc. S/RES/252(1968)
UN.Doc. S/RES/476(1980)
UN.Doc. S/RES/478(1980)